

Η γαλλική επιρροή στο έργο του Σβώλου: η περίπτωση του Λεόν Ντυγκύ

του Δημήτρη Τσαραπατσάνη,

Δικηγόρου, Δ.Ν., Ειδικού επιστήμονα στο Τμήμα Νομικής του Πανεπιστημίου Αθηνών¹

Εισαγωγή

Το να μιλήσει κανείς για τις γαλλικές θεωρητικές καταβολές του νομικού έργου του Αλέξανδρου Σβώλου είναι έργο εκ των πραγμάτων περίπλοκο, και τούτο για δύο τουλάχιστον λόγους. Από την μια πλευρά, η «κριτική και εκλεκτική και αντιδογματική υφή της σκέψης» του Σβώλου² αντανακλάται στο γεγονός ότι η σβώλεια θεωρητική παραγωγή, ιδωμένη ως όλον, δεν είναι δυνατό να υπαχθεί εξ ολοκλήρου στην τάδε ή δείνα νομική/συνταγματική σχολή σκέψης. Επομένως, και αν ακόμη υπάρχει κάποια «γαλλική επιρροή» στο έργο του Σβώλου, πάντως αυτή δεν φανερώνεται ως άμεση υπαγωγή στους μεθοδολογικούς κανόνες ή στα ουσιαστικά συμπεράσματα της τάδε ή της δείνα γαλλικής σχολής νομικής σκέψης, αλλά ως σχετικά ελεύθερη πηγή θεωρητικής έμπνευσης κατά την πραγμάτευση συγκεκριμένων πάντοτε ερωτημάτων. Από την άλλη πλευρά, ο Σβώλος, σαν άριστος γνώστης των θεωρητικών συζητήσεων και διαμαχών της εποχής του, αναφέρεται με μεγάλη συχνότητα, είτε επικριτικά είτε επιδοκιμαστικά, στις απόψεις των πλέον σημαντικών Γάλλων δημοσιολόγων, το έργο των οποίων, εξάλλου, γνωρίζει άριστα. Δεδομένου ότι δεν είναι δυνατό να πραγματευθούμε, και όχι μόνο για λόγους χώρου, το σύνολο του εξαιρετικά πλούσιου, πολυσχιδούς αλλά και αντιφατικού έργου των μεγάλων δημοσιολόγων της Τρίτης Γαλλικής Δημοκρατίας³, οφείλουμε για τις ανάγκες της παρουσίασης να διαλέξουμε από τους εν λόγω δημοσιολόγους εκείνους των οποίων η επιρροή υπήρξε η πλέον κρίσιμη και άμεση.

Έχοντας τις δυσκολίες αυτές κατά νου, επιλέξαμε στις αναπτύξεις που ακολουθούν να αναφερθούμε αποκλειστικά στο έργο του Λεόν Ντυγκύ. Μια τέτοια επιλογή φαντάζει αν μη τι άλλο εξαιρετικά ασφαλής, αφού, εξ όσων τουλάχιστον γνωρίζουμε, δεν φαίνεται να αμφισβητείται σοβαρά τόσο η σπουδαιότητα όσο και το ειδικό βάρος της σκέψης του Ντυγκύ εντός της σβώλεια θεωρητικής παραγωγής. Θα σημειώσουμε

¹ Για τις παρατηρήσεις τους και τις συζητήσεις που είχαμε ευχαριστώ τους Γιώργο Καραβοκόρη και Βασίλη Βουτσάκη.

² Αριστόβουλος Μάνεσης, *Συνταγματική Θεωρία και πράξη Ι*, Σάκκουλας, 1980, σ.508.

³ Μεταφράζουμε τον γαλλικό όρο «République» με τον ελληνικό όρο «δημοκρατία» εν γνώσει του γεγονότος ότι οι δύο έννοιες δεν ταυτίζονται. Δεν είναι ίσως τυχαίο ότι στα ελληνικά δεν υπάρχει ακριβής όρος που να αναφέρεται στην πολιτεία ή στο κράτος ως «δημόσιο πράγμα», όπως υποδηλώνει ο λατινικός όρος «*res publica*».

ωστόσο, προκαταρκτικά, ότι η επιρροή της διδασκαλίας του Ντυγκύ δεν αφορά το σύνολο του έργου του Σβώλου. Μέχρι το 1918, ο Σβώλος, σε γενικές τουλάχιστον γραμμές, ακολουθεί μια εκδοχή της σαριπόλειας νομικής ορθοδοξίας⁴, ιδίως δε την ιδέα σύμφωνα με την οποία το κράτος είναι υποκείμενο δικαίου και η κυριαρχία δημόσιο υποκειμενικό δικαίωμα του κράτους. Η εν λόγω ιδέα προέρχεται από το έργο του Γέλλινεκ και σφραγίζει, μέχρι τότε, το έργο του Σβώλου και τούτο παρά το γεγονός ότι ο τελευταίος συνδιαλέγεται, κατά την ίδια περίοδο, με επιμέρους όψεις των ιδεών του Ντυγκύ⁵.

Εντούτοις, με χρονική αφετηρία το 1918, ο Σβώλος φαίνεται να επηρεάζεται πολύ πιο άμεσα και καθοριστικά από την διδασκαλία του Ντυγκύ. Στο πλαίσιο αυτό, μεταφράζει το 1923 στα ελληνικά το βιβλίο του τελευταίου με τον γαλλικό τίτλο «Le droit social, le droit individuel et la transformation de l'État»⁶. Υπό τις συνθήκες αυτές, τα σβώλεια κείμενα στα οποία θα επικεντρώσουμε την προσοχή μας είναι η ανακοίνωση της 5^{ης} Μαΐου 1918 με θέμα την «Επίδρασι του ευρωπαϊκού πολέμου επί του Δημοσίου Δικαίου»⁷, το γραπτό του 1921 με τίτλο «Η κοινωνική κατεύθυνσις εν τη εξελίξει του κράτους»⁸ και, κυρίως, το ρηξικέλευθο βιβλίο του Σβώλου με τίτλο «Το νέον Σύνταγμα και αι βάσεις του πολιτεύματος»⁹.

Το πρόβλημα: η νομική κριτική του φιλελεύθερου κράτους

Το γενικότερο κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο εντός του οποίου μορφοποιείται η σβώλεια σκέψη σημαδεύεται από τον σταδιακό μετασχηματισμό των κρατικών λειτουργιών των ευρωπαϊκών κρατών κατά την διάρκεια της Μπελ Επόκ. Ο μετασχηματισμός αυτός επιταχύνεται από τις πολιτικές εξελίξεις και κορυφώνεται με τα γεγονότα του πρώτου παγκοσμίου πολέμου. Λαμβάνει χώρα μια κατακόρυφη αύξηση του κρατικού παρεμβατισμού στην οικονομική και κοινωνική ζωή και μάλιστα, ιδίως κατά την περίοδο του πολέμου, με πρωτόγνωρα νομικά μέσα¹⁰. Ο Σβώλος διαπιστώνει ότι «η ιδέα της κοινωνικής

⁴ Γιώργος Πάσχος, *Κράτος Δικαίου και Πολιτική*, Πολίτης, 1991, σ.263-264.

⁵ Πράγματι, στα πρώιμα κείμενά του Σβώλου κάνει την εμφάνισή της μια εκδοχή της κεντρικής για τον Ντυγκύ έννοιας της κοινωνικής αλληλεγγύης. Βλ., επί παραδείγματι, Αλέξανδρος Σβώλος, *Η αναγκαστική απαλλοτριώσις προς αποκατάστασιν ακτημόνων γεωργών υπό συνταγματικήν και οικονομικήν άποψιν σε Νομικά Μελέται*, τόμος 2, Αθήναι 1958, σ.106: «Η βάση της κοινωνικής συμβιώσεως είναι κατ'ανάγκην ο δεσμός της κοινωνικής αλληλεξαρτησίας ή της κοινωνικής αλληλεγγύης».

⁶ Βλ. Λ.Ντυγκύ, *Το Κοινωνικόν Δίκαιον, το Ατομικόν Δίκαιον και η μεταμόρφωσις του Κράτους*, μετάφραση Α.Σβώλου, Αθήναι 1923.

⁷ Αλέξανδρος Σβώλος, *Προβλήματα του Έθνους και της Δημοκρατίας*, τόμος Β', Στοχαστής, 1972, σ.25

⁸ Αλέξανδρος Σβώλος, *ο.π.*, σ.7.

⁹ Αθήναι, Τύποις «Πυρσού» Α.Ε., 1928, επανεκδ. Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα, 2008.

¹⁰ Αλέξανδρος Σβώλος, « Η επίδρασις του ευρωπαϊκού πολέμου επί του Δημοσίου Δικαίου», εις *Προβλήματα του Έθνους και της Δημοκρατίας*, τόμος Β', Στοχαστής, 1972, σ.29. Ο Σβώλος αναφέρεται

σκοπιμότητος έρχεται [...] εις την πρώτην γραμμήν των αναγκών [...] αν μη και εις υπερτέραν μοίραν από την συνήθη 'δημοσίαν' ανάγκην»¹¹. Επιχειρεί να σκεφτεί νομικά, όπως, άλλωστε, και όλοι οι κορυφαίοι εκπρόσωποι της γενικής πολιτειολογίας της εποχής του, ένα κράτος το οποίο δεν είναι πλέον απλώς «φιλελεύθερο». Το κράτος αυτό δεν δικαιολογεί νομικά την δράση του αποκλειστικά επί τη βάσει μιας αφηρημένης αντίληψης «περί της ελευθερίας του ατόμου εν τη συγχρόνω Πολιτεία»¹². Υπό τις συνθήκες αυτές, το πρόβλημα που τίθεται είναι η συγκρότηση ενός σχετικά συνεκτικού θεωρητικού λόγου που να επιτρέπει όχι μόνο την κατανόηση, αλλά, πολύ περισσότερο, και την δικαιολόγηση του κρατικού παρεμβατισμού.

Μια τέτοιου είδους επιχειρηματολογία διατυπώνει ο Σβώλος χάρις στην προσφυγή σε μια θεώρηση οφειλόμενη σε σημαντικό βαθμό στο έργο του Λεόν Ντυγκύ και στηριζόμενη σε δύο βασικούς πυλώνες.

Ο πρώτος πυλώνας είναι *αρνητικός* και συνίσταται, αφενός, στην κριτική μιας αφηρημένης αντίληψης των ατομικών δικαιωμάτων, με προεξάρχον το δικαίωμα της ιδιοκτησίας νοούμενο ως απόλυτο δικαίωμα εξουσίασης ενός πράγματος από τον κύριό του, και, αφετέρου, στην κριτική της αφηρημένης εννοιοκρατικής κατασκευής της έννοιας της λαϊκής κυριαρχίας και της νομικής προσωπικότητας του κράτους.

Ήδη στην «Επίδρασι» ο Σβώλος φαίνεται να αποδέχεται την κριτική την οποία ασκεί ο Ντυγκύ στην «πρόληψη του ατομικού δικαίου». Η κριτική αυτή προέρχεται από τον Αύγουστο Κοντ¹³ και συνίσταται στην ριζική αμφισβήτηση μιας αναπαράστασης του νομικού κόσμου ως αποτελούμενου, είτε κατ'αποκλειστικότητα είτε κατά βάση, από υποκειμενικά δικαιώματα ελεύθερων ατόμων.

Τονίζεται ότι ένα από τα πλέον σημαντικά διακυβεύματα αυτού του κριτικού διαβήματος είναι η απόπειρα να επαναπροσδιοριστεί το δικαίωμα της ατομικής ιδιοκτησίας. Αυτό γίνεται πλέον νοητό όχι ως «το *jus utendi et abutendi* της ρωμαϊκής κυριότητας» ενός ελεύθερου ατόμου, αλλά ως δεσμευτική για τα επιμέρους ατομικά συμφέροντα «κοινωνική λειτουργία (ως *fonction sociale*)»¹⁴. Απώτερος σκοπός της εν λόγω κριτικής είναι, ασφαλώς, η εύρεση μιας συνεκτικής δικαιολογητικής βάσης για τον κρατικό παρεμβατισμό σε συνθήκες οικονομίας της αγοράς.

Παράλληλα, στο «Νέον Σύνταγμα» το κριτικό εγχείρημα του Σβώλου εμπλουτίζεται με μια κοινωνιολογικού τύπου κριτική της έννοιας

συγκεκριμένα στις επιτάξεις και στην απαγόρευση του ελεύθερου εμπορίου, στις οποίες αναγνωρίζει «την τελειαν [...] κρατικοποίησιν όλων σχεδόν των λειτουργιών».

¹¹ Αλέξανδρος Σβώλος, ο.π.

¹² Αλέξανδρος Σβώλος, ο.π., σελ.30.

¹³ Léon Duguit, *Le droit social, le droit individuel et la transformation de l'État*, Félix Alcan, 1908, σ.17.

¹⁴ Αλέξανδρος Σβώλος, ο.π., σ.32-33.

της λαϊκής κυριαρχίας, η οποία θεωρείται όχι απλώς «μύθος» και «νομικό πλάσμα»¹⁵, αλλά και, κατά την γνωστή φράση του Καρλ Σμιτ, «αιωνιοποιημένη θεολογική έννοια»¹⁶. Υπό τις συνθήκες αυτές, η σβώλεια κριτική του «εννοιοκρατικού οικοδομήματος του Πολιτειακού Δικαίου»¹⁷, που σφραγίζει την οριστική ρήξη με την, εμπνεόμενη από τον Γέλλινεκ, σύλληψη των βασικών εννοιών της Γενικής Πολιτειολογίας και, ως εκ τούτου, και με όψεις της σαριπόλειας ορθοδοξίας, μπορεί να θεωρηθεί ως μια εν Ελλάδι εκδοχή των κριτικών «ρεαλιστικών» ρευμάτων της εποχής¹⁸. Βασικό χαρακτηριστικό των εν λόγω ρευμάτων είναι ο *αναγωγισμός*, δηλαδή η απόπειρα αποδόμησης των αφηρημένων νομικών εννοιών και ανασυγκρότησής τους στη βάση της αναφοράς σε οντότητες προσδιοριζόμενες εμπειρικά.

Αρυόμενος από την οπτική αυτή γωνία, ο Σβώλος επιχειρεί στο «Νέον Σύνταγμα», ακολουθώντας στο σημείο αυτό πιστά τα χνάρια του Ντυγκύ¹⁹, να διαλύσει το αφηρημένο νομικό υποκείμενο «Έθνος», από το οποίο πηγάζουν σύμφωνα με το Σύνταγμα του 1927 «άπασαι αι εξουσίαι»²⁰, για να το αντικαταστήσει στη συνέχεια με την εμπειρική πραγματικότητα «πολιτικό κόμμα», υποστηρίζοντας ότι «οι πραγματικοί ‘κυρίαρχοι’, υπό τας απόψεις ταύτας [...] είναι αι διευθύνουσαι το κόμμα ολιγώτεροι ή περισσότεροι θελήσεις»²¹. Το συμπέρασμα αυτού του αποδομητικού εγχειρήματος είναι σαφές: το δημοκρατικό κοινοβουλευτικό κράτος εμφανίζεται μεν νομικά, εντός του εννοιολογικού πλαισίου που κληροδοτήθηκε από την Γαλλική επανάσταση, ως βασιζόμενο στην «λαϊκή κυριαρχία» και στα «δικαιώματα του ανθρώπου και του πολίτη», αλλά στην «πραγματικότητα», δηλαδή από την οπτική γωνία μιας απονομιμοποιητικής κοινωνιολογικής ματιάς, είναι έρμαιο μιας άρχουσας θελήσεως «[...] της οποίας η υπεροχή οφείλεται συνηθέστερον εις την οικονομικήν δύναμιν»²².

Ο δεύτερος πυλώνας του σβώλειου εγχειρήματος είναι *θετικός* και στηρίζεται σε δύο κεντρικές ιδέες. Από την μια πλευρά, ο Σβώλος

¹⁵ Αλέξανδρος Σβώλος, *Το νέον Σύνταγμα και αι βάσεις του πολιτεύματος*, Αθήνα, Τύποις «Πυρσού» Α.Ε., 1928, επανεκδ. Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα, 2008, σ.84.

¹⁶ Αλέξανδρος Σβώλος, ο.π., σ.83, σημείωση 1.

¹⁷ Αλέξανδρος Σβώλος, ο.π., σ.84.

¹⁸ Ας θυμηθούμε ότι την ίδια περίπου περίοδο, τόσο οι αμερικανοί και σκανδιναβοί νομικοί ρεαλιστές (βλ., ειδικά για τους πρώτους, το προγραμματικό άρθρο του Felix Cohen, «Transcendental Nonsense and the Functional Approach», *Columbia Law Review*, vol.35, no.6, 1935, σ.809.), όσο και τα ετερόκλητα αντι-εννοιοκρατικά ρεύματα σε Γερμανία και Γαλλία (βλ. για αυτά Παύλος Σούρλας, *Η διαπλοκή δικαίου και πολιτικής και η θεμελίωση των νομικών κρίσεων*, Σάκκουλας, 1989, σ.43-69) θέτουν αντίστοιχους νομικούς προβληματισμούς.

¹⁹ Αλέξανδρος Σβώλος, ο.π., σ.85.

²⁰ Σύνταγμα 1927, άρθρο 2: «Το Ελληνικόν Κράτος είναι δημοκρατία. Άπασαι αι εξουσίαι πηγάζουν από το Έθνος, υπάρχουν υπέρ αυτού και ασκούνται καθ'όν τρόπον ορίζει το Σύνταγμα».

²¹ Αλέξανδρος Σβώλος, ο.π., σ.91.

²² Αλέξανδρος Σβώλος, ο.π., σ.88.

δανείζεται από τον Ντυγκύ την έννοια της «κοινωνικής αλληλεγγύης» την οποία θεωρεί «[...] βάσιν του ομαδικού βίου»²³ και διατεινόμενος ότι αυτή δικαιολογεί «πάσα θυσία»²⁴. Το παρεμβατικό κράτος δικαιολογεί λοιπόν την ολοένα και πυκνότερη δράση του με επίκληση της αρχής «[...] του Κοινωνικού Δικαίου και της κοινωνικής αλληλεγγύης»²⁵. Η εν λόγω αρχή επιτρέπει «[...] εις τας κρατικάς εξουσίας να υποτάσσουν τας αξιώσεις του ατόμου εις το κοινό συμφέρον»²⁶. Από την άλλη πλευρά, εκκινώντας από μια κατεύθυνση «μεταρρυθμιστικού συνδικαλισμού»²⁷ ο Σβώλος προσανατολίζεται, όπως και ο Ντυγκύ, προς την θεσμική πρόταση της επαγγελματικής αντιπροσωπείας. Η πρόταση αυτή βασίζεται στην θεμελιώδη παραδοχή σύμφωνα με την οποία πρέπει να αντιπροσωπεύονται πολιτικά όχι μόνο οι πολίτες ως άτομα, αλλά και κοινωνικές τάξεις και επαγγελματικές ομάδες ως τέτοιες. Μια τέτοια συμπλήρωση της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, πρόταση τυπικά μεσοπολεμική, έχει ως ρητό απώτερο στόχο όχι την επαναστατική ανατροπή του δημοκρατικού κοινοβουλευτικού καθεστώτος, αλλά «την αρμονίαν των τάξεων επί της βάσεως της αυτοτελούς εκπροσωπήσεως εκάστης εξ αυτών υπό την στέγην ενός Κοινοβουλίου συμφερόντων και μιας Διοικήσεως αναλόγου»²⁸.

Η περίπτωση Ντυγκύ: θεωρία του δημοσίου δικαίου και κοινωνική αλληλεγγύη

Ακόμη και από τις συνοπτικές αυτές παρατηρήσεις συνάγεται σχεδόν αβίαστα το συμπέρασμα ότι η σκέψη του Λεόν Ντυγκύ έχει παίξει σημαντικό ρόλο στις σβώλειες θεωρητικές αναζητήσεις. Συνδέει, ασφαλώς, τον Σβώλο με τον Ντυγκύ το γεγονός ότι παράγουν θεωρία δημοσίου δικαίου εντός μιας εξαιρετικά συγκεκριμένης όσο και κρίσιμης ιστορικο-πολιτικής συγκυρίας. Στη Γαλλία, η Μπελ Επόκ είναι η περίοδος κατά την οποία συντελείται ένας βαθύτατος μετασχηματισμός των εννοιών και των βάσεων του κωδικοποιημένου ναπολεόντειου αστικού δικαίου, ενώ αναδύεται και το πρώτο κύμα προστατευτικής εργατικής νομοθεσίας, με την δημιουργία του καινοφανούς κλάδου του «κοινωνικο-ασφαλιστικού δικαίου» (*droit social*).

Εξάλλου, κατά την ίδια περίοδο, ο θεσμός της αστικής αδικοπρακτικής ευθύνης, βασιζόμενος μέχρι τότε σχεδόν αποκλειστικά στο άρθρο 1382 του γαλλικού αστικού κώδικα, μεταλλάσσεται βαθύτατα,

²³ Αλέξανδρος Σβώλος, «Η κοινωνική κατεύθυνσις εν τη εξελίξει του κράτους» εις *Προβλήματα του Έθνους και της Δημοκρατίας*, τόμος Β', Στοχαστής, 1972, σ.15.

²⁴ Αλέξανδρος Σβώλος, ο.π.

²⁵ Αλέξανδρος Σβώλος, «Η επίδρασις του ευρωπαϊκού πολέμου επί του Δημοσίου Δικαίου», εις *Προβλήματα του Έθνους και της Δημοκρατίας*, τόμος Β', Στοχαστής, 1972, σ.35.

²⁶ Αλέξανδρος Σβώλος, ο.π.

²⁷ Γιώργος Πάσχος, *Κράτος και πολιτεύματα στο έργο του Αλ. Σβώλου*, Σάκκουλας, 1981, σ.45.

²⁸ Αλέξανδρος Σβώλος, «Η κοινωνική κατεύθυνσις εν τη εξελίξει του κράτους» εις *Προβλήματα του Έθνους και της Δημοκρατίας*, τόμος Β', Στοχαστής, 1972, σ.18.

αφού αναδύεται η σημασία της ασφάλειας και της εξασφάλισης ως αντιμετώπισης των κοινωνικών κινδύνων και (κυρίως) των εργατικών ατυχημάτων πέρα από τα όρια του εξατομικευμένου πταίσματος του επιχειρηματία ή του εργαζομένου. Η αδικοπρακτική ευθύνη διαχέεται έτσι στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο ως προς τους όρους αποκατάστασης της ζημίας. Παράλληλα, κάνει την εμφάνισή του μέσα στις ειδικές γαλλικές συνθήκες το συνδικαλιστικό φαινόμενο, ενώ ξεκινά ο διαχωρισμός του διοικητικού δικαίου από το εν γένει δημόσιο δίκαιο.

Υπό τις συνθήκες αυτές, η κεντρική δικαϊκή μεταλλαγή της περιόδου είναι η μετάβαση από το κλασικό φιλελεύθερο γαλλικό δίκαιο που στηρίζεται στους «δύο πυλώνες» της διακήρυξης του 1789 και του ναπολεόντειου αστικού κώδικα σε ένα «νέο δίκαιο» του κοινωνικού και παρεμβατικού κράτους. Ως εκ τούτου, η θεωρητική παραγωγή του Ντυγκύ πρέπει πρωτίστως να γίνει νοητή ως μια απόπειρα νομικής προσέγγισης του, έστω ακόμη στα σπάργανα, «κοινωνικού κράτους», και προοδευτικής πολιτικής και νομικής απάντησης στο «κοινωνικό ζήτημα» εντός της ειδικής γαλλικής συγκυρίας και, πιο συγκεκριμένα, με αφετηρία την τραυματική εμπειρία της κατάρρευσης των ρεπουμπλικανικών θεσμών που γέννησε η επανάσταση του 1848²⁹.

Ωστόσο, αντίθετα με το εκλεκτικό έργο του Σβόλου, το έργο του Ντυγκύ χαρακτηρίζεται πρωτίστως από την απόπειρα συγκρότησης μιας εξαιρετικά συνεκτικής και περιεκτικής γενικής θεωρίας του δικαίου και του κράτους. Έτσι, από την άποψη της μεθόδου, αν και είθισται να λέγεται ότι ο Ντυγκύ αναγνωρίζεται στο ρεύμα του «κοινωνιολογικού θετικισμού»³⁰, θα ήταν ίσως χρησιμότερο να επιμείνουμε στο ρεαλιστικό, αντιμεταφυσικό και εικονοκλαστικό του πνεύμα.

Φαίνεται, πράγματι, προτιμότερο να παραλληλίσουμε το έργο του Ντυγκύ, ως προς την κριτική του δύναμη, με αντίστοιχα ρεαλιστικά ρεύματα που εμφανίζονται στην Γερμανία, στην Αμερική και στις Σκανδιναβικές χώρες περίπου την ίδια περίοδο³¹. Το βασικό μεθοδολογικό μέλημα του Ντυγκύ, στηριζόμενο εν μέρει σε μια συγκεκριμένη ανάγνωση του θετικισμού του Αυγούστου Κοντ³², είναι η

²⁹ Jacques Donzelot, *L'invention du social*, Seuil, 1994.

³⁰ Η έκφραση «κοινωνιολογικός θετικισμός» είναι, κατά τη γνώμη μου, περιορισμένης περιγραφικής χρησιμότητας. Αν γίνει αντιληπτή ως περιλαμβάνουσα όσους, έστω με τρόπο γενικό, θεωρούν ότι οι αποκλειστικές πηγές του δικαίου είναι κάποια κοινωνικά/ιστορικά γεγονότα, τότε μπορεί να περιλαμβάνει νομικούς στοχαστές τόσο ετερόκλητους και απομακρυσμένους όσο ο Ντυγκύ και ο Χαρτ, χωρίς να μας δείχνει επαρκώς τι χωρίζει τις αντιλήψεις του ενός από αυτές του άλλου.

³¹ Βλ., ειδικά για το ζήτημα της «πραγματοποίησης των νομικών εννοιών» ως μεταφυσικών οντοτήτων, ιδίως δε των νομικών προσώπων, και την αντιπαράθεση μιας αφηρημένης εννοιοκρατίας με την «λειτουργική προσέγγιση», Felix Cohen, ο.π., αλλά και το περίφημο κείμενο του Jhering για τον «παράδεισο των νομικών εννοιών».

³² Ο Ντυγκύ αναφέρεται για πρώτη φορά άμεσα στο έργο του Κοντ στο βιβλίο του *Le droit social, le droit individuel et la transformation de l'État*, ο.π., σ.17. Πρόκειται ακριβώς για το βιβλίο που μεταφράστηκε στα ελληνικά από τον Σβόλο το 1923. Ο Κοντ θα αποτελέσει στην συνέχεια σταθερή αναφορά στο έργο του γάλλου δημοσιολόγου.

άσκηση συστηματικής κριτικής σε νομικές έννοιες που εμφανίζονται ως κατάλοιπα ενός μεταφυσικού/θεολογικού τρόπου σκέψης και ορθώνονται ως «επιστημολογικά εμπόδια» σε σχέση με την επιχείρηση ανασύνθεσης μιας νομικής θεωρίας του κράτους και του δημοσίου δικαίου υπό συνθήκες ανάδυσης του κρατικού παρεμβατισμού. Ο Ντυγκύ επιμένει ήδη από τα πρώτα σημαντικά του έργα³³ ότι η συγκρότηση μιας τέτοιας θεωρίας είναι δυνατή μόνο αν το νομικό βλέμμα απομακρυνθεί τόσο από την (γαλλικής εμπνεύσεως) θεωρία της (λαϊκής ή/και εθνικής) κυριαρχίας, όσο και από την (γερμανικής εμπνεύσεως) θεωρία της νομικής προσωπικότητας του κράτους και του «δικαιώματος του άρχειν» ως «δημόσιου υποκειμενικού δικαιώματος του κράτους»³⁴. Κοντολογίς, ο Ντυγκύ προτείνει μια ριζοσπαστική εννοιολογική διάχυση της κρατικής ενότητας ως νομικής οντότητας, εντός ενός θεωρητικού διαβήματος το οποίο εμφανίζεται ως απόπειρα προσέγγισης του φαινομένου «δημόσιο δίκαιο» επέκεινα των «μεταφυσικών» εννοιών της λαϊκής κυριαρχίας και των υποκειμενικών δικαιωμάτων.

Το κεντρικό ερώτημα στο οποίο θέλει να απαντήσει ο Ντυγκύ είναι το εξής: πώς μπορεί να ανασυγκροτηθεί μια γενική νομική θεωρία του κράτους όταν έχει ήδη γίνει δεκτή η αποδόμηση των παραδοσιακών νομικών εννοιών του κράτους; Το ερώτημα αυτό ταλανίζει μέχρι και σήμερα όλα τα εγχειρήματα ρεαλιστικών και κοινωνιολογικών ανασυγκροτήσεων της έννοιας του δικαίου: η απονομιμοποιητική τους επίδραση ως νομικών θεωριών βασίζεται στην επίκληση της «κοινωνικής πραγματικότητας», δηλαδή των σχέσεων δύναμης και συνεργασίας που αναπτύσσονται εντός του κοινωνικού πεδίου. Την ίδια στιγμή, η εν λόγω επίκληση τα καταδικάζει να εξωθούνται συνεχώς εκτός του

³³ Léon Duguit, *L'État, le droit objectif et la loi positive*, Fontemoing, 1901 και *L'État, les gouvernants et les agents*, Fontemoing, 1903.

³⁴ Αξίζει να σημειώσουμε ότι η λαϊκή κυριαρχία και η νομική προσωπικότητα του κράτους είναι στα μάτια του Ντυγκύ οι δύο όψεις του ίδιου νομίσματος. Η συγκρότηση της θεωρίας της νομικής προσωπικότητας του κράτους είναι μια απόπειρα απάντησης στο καίριο πολιτικό ερώτημα «με ποιο δικαίωμα κάποια άτομα (οι κυβερνώντες) μπορούν να επιβάλλουν σε κάποια άλλα άτομα (τους κυβερνώμενους) την θέλησή τους». Το ερώτημα αυτό γίνεται ιδιαιτέρως πιεστικό όταν η απευθείας προσφυγή σε θεολογικές απαντήσεις είναι αδύνατη. Για να χρησιμοποιήσουμε την ορολογία του ιστορικού του δικαίου Χέρμαν Καντόροβιτς, η απάντηση την οποία μας προσφέρει η θεωρία της νομικής προσωποποίησης του «λαού» ή του «κράτους» είναι η εξής: οι κυβερνώντες δεν είναι «απλώς» άτομα με υποκειμενική οπτική γωνία, συμφέροντα, κλίσεις και λίμπιντο όπως όλα τα άλλα (βλ. Luc Boltanski, *De la critique*, Gallimard, 2009, σ.129-134), αλλά άτομα που διακρίνονται από τα υπόλοιπα γιατί είναι αντιπρόσωποι του άυλου και ιδεατού «σώματος του θεσμού». Η κριτική που ασκεί ο Ντυγκύ στους θεσμούς της φιλελεύθερης κοινοβουλευτικής δημοκρατίας στηρίζεται λοιπόν, όπως άλλωστε, *mutatis mutandis*, και αυτή του Σβώλου, στην διαπίστωση ότι αυτοί που εμφανίζονται ως απλοί αντιπρόσωποι του «άυλου σώματος του θεσμού» και του γενικού συμφέροντος που αυτός προωθεί, είναι «στην πραγματικότητα» (δηλαδή από την απονομιμοποιητική οπτική γωνία της κοινωνιολογικής ανάλυσης) απλοί φορείς μερικών κοινωνικών και ταξικών συμφερόντων. Μπορούμε λοιπόν να υποστηρίξουμε ότι η απονομιμοποιητική κοινωνιολογική ματιά, τόσο στο έργο του Ντυγκύ όσο και σε αυτό του Σβώλου, είναι υποχρεωτικός επιστημολογικός όρος για την άσκηση κριτικής στις αφηρημένες νομικές έννοιες της κυριαρχίας και της νομικής προσωπικότητας του κράτους.

επιστημολογικού πεδίου της νομικής επιστήμης, αφού δεν απαντούν στο ερώτημα «τι ισχύει νομικά», ερώτημα στο οποίο, εξάλλου, φαίνεται σε πολλές περιπτώσεις να προϋποθέτουν μια απάντηση, αλλά στο ερώτημα «τι (όντως) συμβαίνει στην (εξωνομική) πραγματικότητα»³⁵.

Ο Ντυγκύ επιχειρεί να απαντήσει στο δίλημμα αυτό βασιζόμενος στην κεντρική για την θεώρησή του έννοια της «κοινωνικής αλληλεγγύης» ή της «κοινωνικής αλληλεξάρτησης» (οι όροι είναι ισοδύναμοι). Την έννοια αυτή δανείζεται από τον συνάδελφό του στο Πανεπιστήμιο του Μπορντώ και ιδρυτή της γαλλικής κοινωνιολογικής σχολής Εμίλ Ντυρκάιμ³⁶ ακριβώς κατά την περίοδο της γέννησης της κοινωνιολογίας ως διακριτού επιστημονικού αντικειμένου³⁷. Τρεις παρατηρήσεις εμφανίζονται ως κρίσιμες σε σχέση με τον προσδιορισμό της έννοιας της κοινωνικής αλληλεγγύης στο έργο του Ντυγκύ:

Κατά πρώτον, η «κοινωνική αλληλεγγύη», τόσο στον Ντυρκάιμ όσο και στον Ντυγκύ, παραπέμπει στην υφή του κοινωνικού δεσμού και είναι καταρχήν απαλλαγμένη από αξιολογικές ή ηθικές συνδηλώσεις. Η έννοια αναφέρεται απλώς στο γεγονός ότι οι άνθρωποι ζουν εντός κοινωνιών και τους ενώνουν σχέσεις αλληλεξάρτησης. Επομένως, η αναφορά στην κοινωνική αλληλεγγύη δεν είναι αναφορά σε κάποιο ιδανικό ή σε κάποια αντικειμενική ηθική αξία, αλλά απλώς σε ένα εμπειρικά διαπιστώσιμο κοινωνικό γεγονός.

Κατά δεύτερον, ο Ντυγκύ δανείζεται από τον Ντυρκάιμ την απολύτως κρίσιμη για την συγκρότηση της κοινωνιολογικής θεωρίας διάκριση μεταξύ δύο μορφών κοινωνικής αλληλεγγύης: της μηχανικής και της οργανικής αλληλεγγύης. Στην περίπτωση της μηχανικής αλληλεγγύης, ο κοινωνικός δεσμός συγκροτείται στη βάση της *ομοιότητας*: το συνδεδετικό στοιχείο των κοινωνιών είναι το γεγονός ότι ομοιάζουν μεταξύ τους, μοιραζόμενοι ένα πλέγμα κοινών πεποιθήσεων. Στην περίπτωση της οργανικής αλληλεγγύης, ο κοινωνικός δεσμός συγκροτείται στην βάση της *διαφοράς* και της ανάπτυξης του καταμερισμού της εργασίας: τα άτομα ενώνονται τα μεν με τα δε όχι στη βάση των κοινών συλλογικών τους πεποιθήσεων ή ως εναλλάξιμα μέρη ενός αδιαφοροποίητου όλου, αλλά στη βάση της διαφοροποίησης και της

³⁵ Για μια εξαιρετικά εύληπτη εκδοχή αυτής της κριτικής του νομικού ρεαλισμού βλ. τις κλασσικές παρατηρήσεις του Χανς Κέλσεν σε *Théorie pure du droit*, (γαλλική μετάφραση της 2^{ης} έκδοσης της *Reine Rechtslehre*), LGDJ, 1999, σ.211-217.

³⁶ Για την έννοια της κοινωνικής αλληλεγγύης βλ. το κλασικό έργο του Émile Durkheim *De la division du travail social*, PUF, 1998.

³⁷ Αν και αξίζει να σημειώσουμε ότι ο Ντυρκάιμ δεν είναι η μόνη κοινωνιολογικής εμπνεύσεως πηγή του Ντυγκύ. Ήδη είπαμε ότι, ως προς την κριτική των κατά Ντυγκύ «μεταφυσικών/θεολογικών» νομικών εννοιών μεγάλο είναι το βάρος της σκέψης του Κοντ, ενώ στα πρώιμα έργα του ο Ντυγκύ εμφανίζεται επηρεασμένος από τον Χέρμπερτ Σπένσερ. Βλ. για τις πηγές της σκέψης του Ντυγκύ το κλασικό κείμενο του Roger Bonnard «Léon Duguit. Ses oeuvres. Sa doctrine.» σε *Annuaire de l'Institut international de droit public*, 1929, σ.218-223, αλλά και Laurent Fonbaustier, «Une tentative de refondation du droit : l'apport ambigu de la sociologie à la pensée de Léon Duguit», *Revue française de droit administratif*, 2004, σ.1053.

αλληλεξάρτησης των μεν από τα δε. Η ανάπτυξη της ατομικής ιδιαιτερότητας και η προϊούσα διαφοροποίηση των κοινωνικών λειτουργιών που καταλαμβάνουν τα άτομα είναι, σε συνθήκες οργανικής αλληλεγγύης, όχι εμπόδιο, αλλά προϋπόθεση της εμβάθυνσης του κοινωνικού δεσμού.

Κατά τρίτον, ο Ντυγκύ διαφοροποιείται από τον Ντυρκάιμ επιμένοντας ότι δεν υπάρχει «συλλογική συνείδηση» ως διακριτή τάξη κοινωνικών φαινομένων: όλα τα συλλογικά ψυχολογικά φαινόμενα μπορούν σε τελική ανάλυση να αναχθούν σε ατομικά ψυχολογικά φαινόμενα και η ντυρκαϊμιανή «συλλογική συνείδηση» δεν είναι παρά το σύνολο των ατομικών συνειδησιακών περιεχομένων³⁸. Υπό τις συνθήκες αυτές, η εκδοχή κοινωνικής θεωρίας που υποστηρίζει ο Ντυγκύ είναι πολύ λιγότερο ολιστική από την αντίστοιχη του Ντυρκάιμ, έχει δε χαρακτηριστεί ως «ένα πρωτότυπο μείγμα ατομικισμού και ολισμού»³⁹.

Οπλισμένος με την έννοια της κοινωνικής αλληλεγγύης, ο Ντυγκύ προχωρεί στην συγκρότηση μιας γενικής θεωρίας του δικαίου στηριζόμενη στην παραδοχή ότι οι κοινωνικοί κανόνες πηγάζουν όχι από κάποιου είδους ρουσσικό κοινωνικό συμβόλαιο⁴⁰, αλλά από την αυθόρμητη κίνηση της κοινωνικής αλληλεξάρτησης των ατόμων στις δύο τις μορφές (μηχανική και οργανική). Το επιχείρημα είναι κατά βάση λειτουργιστικό: για να επιτευχθεί η κοινωνική αλληλεγγύη απαιτείται τα άτομα να υπακούουν ως επί το πλείστον σε κάποιους κοινωνικούς κανόνες και να τους αποδέχονται ως υποχρεωτικούς. Εντός του ευρύτερου συνόλου των κοινωνικών κανόνων, ειδικώς νομικοί είναι οι κανόνες που θεωρούνται από τους κοινωνούς όχι απλώς υποχρεωτικοί αλλά επιπλέον και *εξαναγκαστοί*. Υπό την οπτική αυτή «ένας οικονομικός ή ηθικός κανόνας γίνεται νομικός κανόνας όταν εισχωρήσει στη συνείδηση της μάζας των ατόμων που συγκροτούν μια δεδομένη κοινωνική ομάδα η πεποίθηση ότι η ομάδα η ίδια ή οι πλέον ισχυροί από τα μέλη της, μπορούν να επέμβουν για να καταστείλουν της παραβιάσεις του κανόνα»⁴¹. Επομένως, σύμφωνα με τον ιδιόρρυθμο ορισμό του κανόνα δικαίου που προκρίνει ο Ντυγκύ, το δίκαιο δεν είναι το αποκλειστικό αποτέλεσμα εμπρόθετων πράξεων των κυβερνόντων, ούτε μπορεί να αναχθεί στις συμπεριφορές τους και μόνον: αναδύεται «αυθόρμητα» μέσα από την κοινωνική αλληλεπίδραση, της οποίας *τιμήμα μόνο* είναι αυτό που αφορά τους κυβερνώντες.

³⁸ Georges Gurvitch, «Le problème de la conscience collective dans la sociologie d'Émile Durkheim», *Archives de philosophie du droit*, 1938, σ.119.

³⁹ Fabrice Melleray, «Léon Duguit. L'État détrôné», εις Hakim Nader και Fabrice Melleray (επιμ.), *Le renouveau de la doctrine française*, Dalloz, 2009, σ.225.

⁴⁰ Έτσι όπως, εν πάση περιπτώσει, ερμηνεύει, κατανοεί αλλά και απλουστεύει μερικές φορές επικίνδυνα ο Ντυγκύ την ρουσσική θεωρία. Βλ. Fabrice Melleray, ο.π., σ.25-26.

⁴¹ Léon Duguit, *Traité de droit constitutionnel*, τόμος I, Cujas, 1979, σ.93-94.

Αυτή η θεώρηση επιτρέπει στον Ντυγκύ να θέσει επί τάπητος το πρόβλημα της δέσμευσης των κυβερνόντων από τους κανόνες δικαίου, αλλά και να του δώσει μια λύση. Κατά τον Ντυγκύ, οι κυβερνώντες δεν είναι εξοπλισμένοι με ένα δικαίωμα άσκησης εξουσίας θεμελιωμένο σε κάποιο μεταφυσικό ή θεολογικό νομιμοποιητικό *factum*. Συγκροτούν απλώς μια ομάδα ατόμων η οποία, εντός του υπάρχοντος κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας, αναλαμβάνει το έργο όχι της *ex nihilo* βολονταριστικής παραγωγής, αλλά της διαπίστωσης και της περαιτέρω εξειδίκευσης των κανόνων δικαίου που ήδη προϋπάρχουν εντός της «μάζας των ατομικών συνειδήσεων». Παράλληλα, στο πλαίσιο της αντιβουλησιαρχικής αντίληψης περί δικαίου την οποία υπερασπίζεται ο Ντυγκύ, οι κανόνες δικαίου δεν θεωρούνται ως το αποτέλεσμα της άσκησης από τους κυβερνώντες ενός προνομίου δημόσιας δικαιοπαραγωγικής εξουσίας, αλλά ως το πρωτογενώς αναβλύζον από τον κοινωνικό δεσμό κανονιστικό υλικό που ταυτόχρονα περιορίζει αλλά και υποχρεώνει τόσο τους κυβερνώντες όσο και τους *agents* τους (τους δημοσίους υπαλλήλους).

Αυτού του είδους η αντίληψη επιτρέπει στον Ντυγκύ, από τη μια πλευρά, να θεμελιώσει την έννοια του «κράτους δικαίου», αφού το κρατικό προσωπικό εμφανίζεται δεσμευμένο από προϋπάρχοντες νομικούς κανόνες, των οποίων η ισχύς δεν εξαρτάται από πράξεις ή παραλήψεις του. Από την άλλη πλευρά, αναδεικνύεται η έννοια της «δημόσιας υπηρεσίας», νοούμενης ως «κάθε δραστηριότητας η οποία είναι απαραίτητη για την πραγμάτωση και την ανάπτυξη της κοινωνικής αλληλεξάρτησης και της οποίας η φύση είναι τέτοια ώστε να μην μπορεί να πραγματοποιηθεί εντελώς παρά μόνο με την επέμβαση της ισχύος των κυβερνόντων»⁴², σε κεντρική έννοια του δημοσίου δικαίου. Το κράτος παύει να θεωρείται ως μια ενιαία νομική οντότητα έχουσα ένα δημόσιο δικαίωμα εξουσίας και δικαιοπαραγωγής και μετατρέπεται σε μια «συνεργασία δημοσίων υπηρεσιών»⁴³. Κοντολογίς, οι κυβερνώντες και οι *agents* τους εμφανίζονται να έχουν όχι την δημόσια εξουσία να άρχουν κατά βούληση, αλλά νομικές υποχρεώσεις που προκύπτουν από την κοινωνική αλληλεγγύη.

Στις κανονιστικές πηγές της γαλλικής ρεπουμπλικανικής σκέψης

Είπαμε προηγουμένως ότι το θεωρητικό διάβημα του Ντυγκύ εγγράφεται σε μια ευρύτερη θεωρητική και πολιτική συγκυρία, το χαρακτηρίσαμε δε πολιτικώς προοδευτικό. Χωρίς να μπορούμε σε λεπτομέρειες, αρκεί εδώ να σημειώσουμε ότι, από την άποψη της πολιτικής θεωρίας, το έργο του Ντυγκύ εγγράφεται στην απόπειρα της γαλλικής ρεπουμπλικανικής σκέψης να χαράξει έναν διακριτό πολιτικό

⁴² Léon Duguit, *Traité de droit constitutionnel*, τόμος II, Cujas, 1979, σ.61.

⁴³ Léon Duguit, *ο.π.*, σ.59.

δρόμο που να μην ταυτίζεται ούτε με τον παραδοσιακό φιλελευθερισμό του 19^{ου} αιώνα, αλλά ούτε και με τον επαναστατικό σοσιαλισμό⁴⁴.

Σύμφωνα με τον πολιτικό φιλόσοφο Ζαν-Φαμπιάν Σπιτς, και αντίθετα με τα όσα πρόσφατα καταλόγισε στην γαλλική ρεπουμπλικανική παράδοση από την οπτική γωνία ενός νεοτοκβιλιανού φιλελευθερισμού ο γνωστός ιστορικός Φρανσουά Φιρέ⁴⁵, το ρεπουμπλικανικό εγχείρημα δεν στηρίζεται σε μια υποτιθέμενη παντοδυναμία του πατερναλιστικού γιακωβίνικου κράτους που συντρίβει την ατομική ελευθερία, αλλά στην κεντρικότητα της έννοιας της ατομικής ελευθερίας. Αυτή πρέπει ωστόσο να γίνει κατανοητή όχι ως «αρνητική ελευθερία», δηλαδή ως ελευθερία δράσης του υποκειμένου εν τη απουσία εξωτερικών καταναγκασμών, αλλά ως μη-επιβολή της αυθαίρετης και καταπιεστικής βούλησης τρίτου. Με άλλες λέξεις, το ρεπουμπλικανικό κράτος δεν παρεμβαίνει, κατά τον Σπιτς για να επιβάλλει συγκεκριμένα περιεχόμενα ζωής ή μια ειδικότερη αντίληψη της αρετής, αλλά για να απελευθερώσει όσους, χωρίς την επέμβασή του, θα βρίσκονταν υποταγμένοι *όχι στο κράτος το ίδιο, αλλά σε τρίτους*. Από την άλλη πλευρά, το γαλλικό ρεπουμπλικανικό consensus των αρχών του 20^{ου} αιώνα δεν υπόσχεται, όπως το επαναστατικό σοσιαλιστικό ρεύμα, μια «τελική» εξίσωση και χειραφέτηση των ατόμων μέσα από την πλήρη και «από τα πάνω» αναμόρφωση της κοινωνίας, αλλά μια, λιγότερο ή περισσότερο ριζοσπαστική, μεταρρύθμιση των βασικών κοινωνικών θεσμών από την οπτική γωνία της ισότητας των ευκαιριών⁴⁶.

Αν ερμηνευθεί από αυτό το πρίσμα, η γαλλική ρεπουμπλικανική σκέψη δεν είναι άρνηση, αλλά συμπλήρωση και συναίρεση τόσο του φιλελεύθερου όσο και του σοσιαλιστικού ιδεώδους στις ειδικές συνθήκες της ανάδυσης του «κοινωνικού ζητήματος». Συγκεκριμένα, ο ρεπουμπλικανισμός υποβάλλει την απολύτως καθοριστική ιδέα ότι η αγορά, αφημένη στον εαυτό της, αναπαράγει αδικαιολόγητες ιεραρχίες και άδικες, ως αυθαίρετες, σχέσεις εξουσίας μεταξύ των ατόμων.

Επομένως, από μια ρεπουμπλικανική οπτική γωνία, το έργο του Ντυγκύ μπορεί να προσεγγιστεί σαν μια απόπειρα νομιμοποίησης και νομικής κατανόησης μιας ειδικής μορφής κρατικής παρέμβασης: αυτής που στοχεύει στην ενδυνάμωση του κρατικών θεσμών μόνο όταν η ενδυνάμωση τούτη είναι απαραίτητη για να διαφυλαχθεί η ελευθερία των ατόμων που διακυβεύεται από την αυθόρμητη λειτουργία της αγοράς.

Συμπέρασμα: Σβώλος και Ντυγκύ

⁴⁴ Βλ., για το ζήτημα των κανονιστικών βάσεων της γαλλικής ρεπουμπλικανικής σκέψης στο γύρισμα του 20^{ου} αιώνα, Jean-Fabien Spitz, *Le moment républicain en France*, Gallimard, 2005, σ.13-61.

⁴⁵ Βλ., εντελώς δειγματοληπτικά, François Furet, *La révolution en débat*, 1999, σ.142-168.

⁴⁶ Jean-Fabien Spitz, ο.π., σ.55.

Επιχειρήσαμε στις αναπτύξεις που προηγήθηκαν να προσεγγίσουμε το ζήτημα των γαλλικών επιρροών στην σκέψη του Αλέξανδρου Σβώλου επιμένοντας στις εκλεκτικές συγγένειες που αυτή η τελευταία ανέπτυξε με το έργο του Λεόν Ντυγκύ. Η έστω και σύντομη περιδιάβασή μας στις ιδέες του Ντυγκύ είναι αρκετή για να μας επιτρέψει να βγάλουμε το συμπέρασμα ότι ο Γάλλος δημοσιολόγος υπήρξε μεν μια σημαντική πηγή έμπνευσης για τον Έλληνα συνάδελφό του, αλλά με τρόπο κατά βάση ιμπρεσιονιστικό. Ο Σβώλος δεν φαίνεται να συνυπογράφει την εξαιρετικά ιδιόμορφη «κοινωνιολογική» θεωρία του Ντυγκύ για το δημόσιο δίκαιο και το κράτος ως σύνολο, ούτε την ριζοσπαστική κριτική που άσκησε ο τελευταίος στην έννοια του υποκειμενικού δικαιώματος. Επιπλέον, ακόμη και στις περιπτώσεις στις οποίες διαφαίνεται μια πιο άμεση θεωρητική και εννοιολογική επιρροή, όπως στην διάχυτη κριτική στάση απέναντι στην νομική εννοιοκρατία, στην κριτική της λαϊκής κυριαρχίας ως «μεταφυσικής έννοιας», στην θεσμική πρόταση της επαγγελματικής αντιπροσωπείας, στην χρησιμοποίηση της έννοιας της κοινωνικής αλληλεγγύης για την ανασυγκρότηση της θεωρίας του δημοσίου δικαίου ή στην υιοθέτηση μιας απονομιμοποιητικής κοινωνιολογικής ματιάς για την άσκηση κριτικής σε αφηρημένες νομικές έννοιες, πρόκειται περισσότερο για ελεύθερη έμπνευση με αφορμή επιμέρους θραύσματα της θεώρησης του Γάλλου δημοσιολόγου παρά για συστηματική υιοθέτηση της τελευταίας. Οδηγούμαστε λοιπόν στο συμπέρασμα ότι συνδέουν τον Σβώλο με τον Ντυγκύ συγκροτείται, αφενός, οι σχετικά όμορες προοδευτικές πολιτικές τους αντιλήψεις, και, αφετέρου, η εναγώνια αναζήτηση μιας ανανεωμένης νομικής και δημοσιολογικής σκέψης κατά τη διάρκεια της πολιτικά ταραχώδους αλλά και θεωρητικά συναρπαστικής περιόδου που ξεκινά από τις αρχές του αιώνα και φτάνει μέχρι το τέλος του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου.